

प्रकरण ८

ताल किंवा तालम आणि राग किंवा भारतीय संगीतातील रागम

हिंदुस्थानी शास्त्रीय संगीतातील ताल

केहरवा ताल

मात्रा : ८

वर्भाग : २

टाळी : मात्रा १ वर

खाली : मात्रा ५ वर

ताल चिन्ह	x							
मात्रा	१	२	३	४	५	६	७	८
बोल	ध	गे	न	ती	न	क	धी	न

0680CH08

दादरा भाषा

मात्रा : ६

वर्भाग : २

टाळी : मात्रा १ वर

खाली : मात्रा ४ वर

ताल चिन्ह	x			o		
मात्रा	१	२	३	४	५	६
बोल	धा	धी	ना	धा	तू	ना

वस्तुनिष्ठः

उत्तर आणि दक्षिण भारतीय शास्त्रीय संगीतातील राग आणि लय ही संकल्पना समजून घ्या.

तुला माहित आहे का

हिंदुस्थानी संगीताच्या ताल पद्धतीत पहिल्या मात्रेला साम म्हणतात.

तीन ताल

मात्रा : १६

वर्भाग : ४

टाळी : १, ५, १३ मात्रा

खाली : मात्रा ९ वर

ताल चिन्ह	x				२				o			३				
मात्रा	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६
बोल	धा	धीन	धीन	धा	धा	धीन	धीन	धा	धा	तीन	तीन	ता	ता	धीन	धीन	धा

तुम्हाला माहित आहे का

मृदंगवादक संगीत कलानिधी आणि पद्मभूषण विजेते पालघाट मणी अय्यर यांनी वयाच्या दहाव्या वर्षी आपले पहिले सादरीकरण केले. तंजावर श्री वैद्यनाथ अय्यर यांच्याकडे त्यांनी प्रशिक्षण घेतले. मणी अय्यर यांनी केवळ लयबद्ध आधार देण्याऐवजी मृदंगावरील सांगीतिक वाक्प्रचारांना सक्रिय पाठिंबा देण्याची संकल्पना मांडली. त्यांच्या काळातील अनेक आघाडीच्या कलाकारांसोबत ते होते. त्यांच्या चाहत्यांनी ही त्यांच्या थानी आवर्तनाचा (सोलो) आनंद लुटला. त्यांचे अनेक विद्यार्थी लोकप्रिय कलाकार बनले.

कर्नाटक संगीतातील तालम

कर्नाटकी संगीतात तालम चा वापर तालम चा वापर तालम राखण्यासाठी केला जातो. प्रत्येक तालमला ठराविक संख्येने ठोके असतात आणि त्याची पुनरावृत्ती केली जाते. याला तालम चक्र किंवा अवर्तनम् असे म्हणतात. तालमच्या भागांना अंगम म्हणून ओळखले जाते. तीन अंगम असे आहेत:

लघु - ही टाळ्या असून त्यानंतर बोट्यांची मोजणी केली जाते. हे 3, 4, 5, 7 किंवा 9 बीट्स असू शकतात. हे असे दर्शविले जाते. त्यानंतर बीट्सची संख्या (सबस्क्रिप्ट म्हणून) आहे.

जेव्हा लघुला तीन ठोके असतात, तेव्हा आपण त्याला तिशरा जाती म्हणतो.

जेव्हा लघुला चार ठोके असतात, तेव्हा आपण त्याला चतुरस्र जाती म्हणतो.

जेव्हा लघुला पाच ठोके असतात, तेव्हा आपण त्याला हंडा जाती म्हणतो.

जेव्हा लघुला सात ठोके असतात, तेव्हा आपण त्याला मिश्र जाती म्हणतो.

जेव्हा लघुला नऊ ठोके असतात, तेव्हा आपण त्याला संकीर्णा जाती म्हणतो.

ध्रुतम - ही टाळ्या आणि त्यानंतर हाताची लाट आहे. त्याला दोन ठोके असतात. हे ओ म्हणून दर्शविले जाते.

अनुद्रुतम - ही फक्त टाळ्या आहेत. यात एक बीट आहे आणि यू म्हणून दर्शविला जातो आणि वरील दोघांच्या तुलनेत तो कमी वापरला जातो.

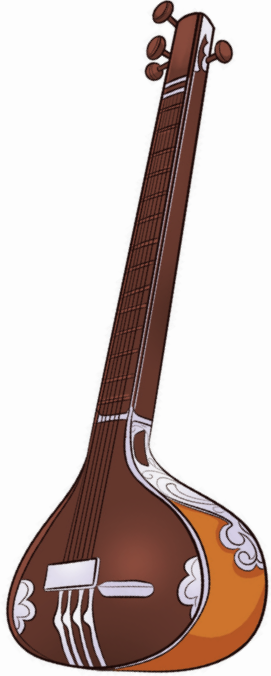
लघु आणि ध्रुतम हे तालाच्या रूपात कसे मांडले जातात ते पाहूया.

रूपका तालम - या तालमला एक ध्रुतम आहे आणि त्यानंतर एक लघु आहे. त्यामुळे चतुरस्र जाती रूपक तालम हे सहा ठोक्यांचे (४+२) चक्र आहे. हे ओ म्हणून दर्शविले जाते.

आदि तालम - या तालमला एक लघु असून त्यानंतर दोन ध्रुतम आहेत. हे आठ ठोक्यांचे चक्र आहे (4 + 2 + 2). हे असे दर्शविले जाते |4 ओ ओ।

मनोरंजक अटी

कर्नाटक संगीत शब्द	हिंदुस्थानी संगीत संज्ञा
रागम	राग
आरोहणम	आरोहा
अवरोहणम	अवरोहा
गमकाम	गामक
लयय	लाया

भारतीय संगीतातील राग

भारतात शास्त्रीय संगीताच्या दोन वेगवेगळ्या शैली आहेत - कर्नाटक किंवा दक्षिण भारतीय शास्त्रीय संगीत आणि हिंदुस्थानी किंवा उत्तर भारतीय शास्त्रीय संगीत. प्रत्येक शैलीतील स्वर आपल्याला आधीच्या पानांमध्ये समजावून सांगितले आहेत. कर्नाटक संगीतात वीणा, व्हायोलिन, बासरी, नादस्वरम, मृदंग, घाटम, कांजिरा आणि मोरसिंग या वाद्यांचा वापर केला जातो. रचना सामान्यतः संस्कृत, तेलुगू, कन्नड, मल्याळम आणि तमिळ भाषेत असतात. हिंदुस्थानी संगीतात तानपुरा, सतार, सरोद, सारंगी, संतूर, तबला, पखवाज या वाद्यांचा वापर केला जातो. गाणी सहसा हिंदी, संस्कृत आणि बृजभाषा भाषेत रचली जातात.

राग आणि ताल समजून घेण्यासाठी व्हिडिओ पहा.

राग एका पट्टीवर आधारित आहे. प्रत्येक पट्टीवर चढत्या (आरोहण) आणि उतरत्या (अवरोहण) क्रमाने नोंदी (स्वर) असतात. स्वरांनी बनवलेल्या जिऱ्याची कल्पना करा. रागानुसार पट्टीमधील नोंदी बदलतात.

नोटेशन योजना

उच्च सप्तकातील (तार सप्तक) सूर लिहिताना, त्यांना वर डॉटसह दाखवले जाते, जसे की ण. कमी सप्तकातील (मंद्र सप्तक) सूर लिहिताना, त्यांना खाली डॉटसह दाखवले जाते, जसे की ण. मध्यम सप्तकातील (मध्या सप्तक) सूर फक्त स्वरा म्हणून दर्शवले जातात, जसे की S.

रागाच्या जाती

आता रागांमध्ये विशिष्ट सूरांचा संच दर्शवणारी आणखी एक रोचक संज्ञा पाहूया. जर एखाद्या रागात पाच सूर असतील, तर त्याला औडव जाति म्हणतात. जर एखाद्या रागात सहा सूर असतील, तर त्याला शाडव जाति म्हणतात. आणि जर एखाद्या रागात सात सूर असतील, तर त्याला संपूर्ण जाति म्हणतात.

क्रियकलाप १: राग भूप

रागभूपमध्ये खालील नोंदी आहेत:
 आरोहा/आरोहना: स र ग प द स
 अवरोहा/अवरोहाना: स द प ग र स
 राग हमसाधवाणीमध्ये खालील प्रमाणे नोट्स आहेत.

आरोहा/आरोहना: स र ग प न स
 अवरोहा/अवरोहाना: स न प ग र स

गमक (अलंकार) वापरून, ठराविक नोंदीची पुनरावृत्ती करून आणि विशेष वाक्ये वाजवून पट्टी सजवली तर तो राग बनू शकतो. प्रत्येक रागाला महत्त्वाच्या स्वरांनी आणि विशेष वाक्यांनी अलंकृत केले आहे.

संस्कृतमध्ये राग म्हणजे मनाला रंग देणारी गोष्ट. प्रत्येक रागातून मनात काही भावनिक प्रतिक्रिया उमटतात. यालाच रस म्हणतात.

राग आणि त्यांच्या मनःस्थितीबद्दल अधिक जाणून घेण्यासाठी राग आणि रसावरील व्हिडिओ पहा.

भारतीय शास्त्रीय संगीतात रचना म्हणजे सूर (राग), लय (ताल) आणि गीत (असल्यास) या संगीत घटकांची संरचित मांडणी होय. भारतीय

शास्त्रीय संगीतातील रचनांना हिंदुस्थानी शास्त्रीय संगीतात बंदिश आणि कर्नाटक शास्त्रीय संगीतात कृति असे म्हणतात.

क्रियाकलाप २: रागातील स्वरमालिका बिलावल शिका.

सरगम (स्वर) मध्ये गायलेल्या रचनेला स्वरमालिका म्हणतात. वेगवेगळ्या रागांचा वापर करून स्वरमालिका रचता येते. राग बिलावलमधील स्वरमालिका ऐका, तीनतालावर करा.

स्वरमालिका

राग : बिलावल
 ताल : तीनताल

आरोह : सा र ए ग म प ध नी स
 अवरोहा : स नी ध प म ग र स

संगीतकार: पारंपरिक

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६
स	प	म	ग	र	ग	र	स	स	र	स	न	द	न	स	-
स	ग	र	म	ग	प	म	ग	ग	म	प	म	ग	र	स	-

अंतरा

प	स	न	द	प	म	प	द	न	-	स	-	र	र	स	स
स	र	ग	र	स	न	द	प	स	न	द	प	म	ग	र	स

मनोरंजक शब्द

राग यमनाची प्रमुख वृत्ती म्हणजे शृंगार किंवा प्रेम. या रागात अनेक लोकप्रिय चित्रपटगीते रचली गेली आहेत! या रागावर आधारित काही लोकप्रिय गाणी शोधण्याचा प्रयत्न करा. ते शिका आणि गा.

क्रियाकलाप ३: राग यमन मध्ये बंदिश शिका

राग यमनमधील बंदिश शिकण्यासाठी पाहा हा व्हिडिओ.

न र ग म द न स - हे राग यमनातील आरोहा किंवा चढता स्वर आहेत.

ग न द प म ग र स अवरोहा किंवा उतरत्या नोंदी राग यमन आहेत, .

लक्षात घ्या की म आपण यापूर्वी गायलेल्या नियमित म पेक्षा जास्त आहे. एका नोंदीमधला हा छोटासा बदल गाण्याची वृत्ती बदलून टाकतो.

या गाण्यात भगवान श्रीकृष्ण बासरी वाजवतात आणि वृंदावनातील गोपिका त्याच्या तालावर नाचतात असे वर्णन आहे.

राग यमन

छोटा ख्याल - कान्हा बासरी

स्थायी

कान्हा बासरी आज वाजवली
मोहा लाई सागरी ब्रिजा नारी प्यारी

अंतरा

वृंदावन की कुंज गलिना मे
संग बृखाभाना दुलारी प्यारी

तीनताल

स्थायी

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	x
					प	पम	गर	सन	द	न	र	गम	प	म	मे	
					आ	जा	बा	जा	ईई	का	नहा	बन	-	सू	मे	
प	-	र	र	ग	प	पम	ग	र	स	न	र	गम	प	म	मे	
री	-	-	-	-	-	आ	जा	बा	जा	ईई	क	नहा	बन	-	सू	
प	-	र	र	ग	प	म	द	प	-	म	म	ग	-	पम	गर	
री	-	-	-	-	मो	हा	हा	यी	-	सा	गा	री	-	बरी	जा	
र	ग	र	स	-	स											
ना	-	री	प्या	-	री											

अंतरा

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	
x					२				०				३			
					प	-स	स	स	स	स	-					
					-	ब्रिन	दा	-	वा	ना	की	-				
-	नाद	ना	र	ना	नाद	प	-	-	म	धन	स	स	स	स	-	
-	कुण	जा	गा	ली	ना	मे	-	ब्रिन	दा-	वा	ना	की	-			
पि	-	र	र	रग	पर	पम										
भा	-	ना	दु	ला	री	आ	जा									

तुम्हाला माहित आहे का

पंडित विष्णू नारायण भातखंडे यांनी हिंदुस्थानी शास्त्रीय संगीतात संकेतपद्धती विकसित केली. ते व्यवसायाने वकील होते आणि त्यांची स्मरणशक्ती आणि बुद्धिमत्ता मोठी होती. त्यांनी देशभर फिरून संगीतकारांना भेटले आणि त्यांच्याकडून रचना गोळा केल्या. अनेक कष्ट असूनही त्यांनी अनेक वेगवेगळ्या रचना गोळा केल्या आणि त्या संकेतानुसार क्रमिक पुस्तक मालिकामध्ये (सहा भाग) नोंदवल्या, त्यांनी विकसित केल्या.

राग यमनमध्ये गुरुवरील बंदिश शिका (क्रमिक पुस्तक मालिका - भाग १)

स्थायी

गुरु बिन कैसे गण गई, गुरु ना माने तो गण नहीं आए गनियां मेवे गिने कहावे अंतरा

अंतरा

माने तो रिझवे सबको चरण गाहे सादिकन के जब आवे अचपाल ताल सूर

ताल - तीनताल

*स हा शब्दाचा विस्तार दर्शवतो.

*- हा हिंदुस्थानी संगीत लेखन पद्धतीतील स्वराचा विस्तार दर्शवतो.

स्थायी

धा धीन धीन धा	धा तीन तीन ता	ता धीन धीन धा
	प प न ध प द प -	
	गुरु बी न की - से -	
म र म म प - - -	प न ध प - म ग रे	
गु न गा - ये - - -	गुरु ना मा - ने तो -	
ग रे गमप र सर स -	स स र र ग म म -	
गु न ना ही आ - ये -	गन नी यान ने - वे -	
प प - न म ध प -		
हनी - का हा - वे -		

अंतरा

	प - प म ग - र -	
	मा -ने - तो री -	
ग प स द स स स स स	स ग र सर स -	
झ - वे - सा बा को -	च र न ग हे - सा -	
न द स स न न म प प ग प -	ग र स स	
डइ - का न के - जा ब आया - वे - अ च प ई		
सर गग पद न स न द प म गर स स		
त - - ल - - - सुर		

क्रियाकलाप ४ : कल्याणी रंगमधील गाणं शिका

कर्नाटक संगीताची त्रिमूर्ती त्यागराज, मुथुस्वामी दीक्षितर आणि श्यामा शास्त्री हे कर्नाटक संगीताचे त्रिमूर्ती म्हणून ओळखले जातात. कर्नाटक संगीताचे ते अग्रगण्य संगीतकार मानले जातात. त्यागराजांची मुद्रा त्यागराज, मुथुस्वामी दीक्षितर यांची गुरुगुहा आणि श्यामा शास्त्री यांची श्यामा कृष्ण होती. त्यागराजांची गाणी प्रामुख्याने प्रभू रामाची स्तुती करणारी होती. मुथुस्वामी दीक्षितर हे संस्कृतचे अभ्यासक होते आणि त्यांनी सर्व देवतांची स्तुती करत कृतिगायन केले. श्यामा शास्त्री यांनी कामाक्षी देवीवर अभ्यासपूर्ण रचना रचल्या.

रागम कल्याणीमधील गीतेचे स्वर (नोट्स) आणि साहित्य (गीत) जाणून घेण्यासाठी ध्वनीफित ऐका. गीतम ही कर्नाटक शास्त्रीय संगीतातील एक रचना आहे, ज्यात देवाची किंवा देवीची स्तुती केली जाते. हे गीतम रागम कल्याणीमध्ये रचले गेले आहे आणि त्रिपुत तालावर सेट आहे. त्रिपुता ताल हे ३+२+२ असे विभागलेले सात ठोक्यांचे लयबद्ध चक्र आहे. कल्याणीतील नोटा म. वगळता शंकरभरणममधील नोटांसारख्याच आहेत. कल्याणीतील एम अधिक आहे. विमला सुनयना करीवरदा करुणांबुधे करुणा सरडे कमलाकांत केशी नरकासुर विभेदन वरदा वेलपुरा सुरोत्तमा करुणा शरधे कमळकांता

हे गीत विश्वाचे रक्षक भगवान विष्णूबद्दल आहे

कमलजादाला

रागम: कल्याणी
ताल : त्रिपुत
गीतकार : पुरंदरदसा

आरोहणम : स,रे, ग, मप ध नी सा
अवरोहणम: स न ध प म ग र स

स	स	स	न	द	न	स
का	मा	ला	जा		दा	ला
न	द	प	द	प	म	प
वी	म	ल	सू	न	या	न
ग	म	प	प	द	द	न
का	री	व	र	द	क	रु
द	प	म	प	ग	र	स
नाम	बू	धे				
द	न	द	ग	र	ग	
का	रु	न	श	र	धे	
म	प	-	म	ग	र	स
का	मा		ला			
र	-	-	स	-	स	-
कां	त					
ग	म	प	म	प	द	प
के	शी	ना	रा	का		
न	द	प	द	प	म	प
सू	रा	वी	हहे		दा	ना
ग	म	प	प	द	द	न
व	र	दा	वे		ला	
द	प	म	प	ग	रे	स
पू	र	सू	रो		तत	म
द	न	द	ग	र	ग	.
का	रु	न	श	र	धे	
म	प	.	म	ग	र	स
क	म		ला			
र	.	.	स	.	स	.
कां	त					

या गाण्यात त्यांची करुणा आणि महिमा वर्णन करण्यात आली आहे.

या गाण्यात त्यांची करुणा आणि महिमा वर्णन करण्यात आली आहे.

गायन तंत्र

गामकास हे विशेष अलंकरणे आहेत जी संगीतकार आपल्या संगीताला अधिक सुंदर आणि भावनात्मक बनवण्यासाठी वापरतात. सूराचा उच्चार दुसऱ्या सुराकडे लयबद्धपणे हलवून किंवा सरकवून बदलला जातो.

इथे राग कल्याणीमध्ये काही गायन तयार करण्याचे सराव दल्ले आहेत. त्यांना ऐका आण सराव करा.

१ स न द प म ग र स
स , , , , , ,
ग र स न सर ग म

२. स न द प म ग र स
स , , , स , , ,
ग र स न स स न स
स न सर ग म प म
ग र स न सर ग म
सर ग म प द न स

३. स न द प म ग र स
स , , , स , , ,
ग र स न द न स न
स न सर ग म प म
ग र स न स स न स
स न सर ग म प म
ग र स न सर ग म
सर ग म प द न स

४.

स	न	द	प	म	ग	र	स
स	,	,	,	स	,	,	,
ग	र	स	न	द	प	द	न
स	न	स	र	ग	म	प	म
ग	र	स	न	द	प	स	न
स	न	स	र	ग	म	प	म
ग	र	स	न	द	प	स	न
स	र	स	न	ग	म	प	म
स	र	ग	म	प	द	न	स

